

dr hab. Jacek Bojarski, prof. UMK

Instytut Archeologii

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr **Olgi Dec** pt. *Osteobiografia pochówków atypowych z wczesnośredniowiecznych cmentarzysk w Wielkopolsce*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Arkadiusza Marciniaka, Poznań 2025 r.

Problem tzw. pochówków atypowych ma już bogatą literaturę przedmiotu, budząc duże zainteresowanie badaczy nie tylko zajmujących się wczesnym średniowieczem. Niestandardowy sposób traktowania ciał zmarłych tłumaczono często praktykami antywampirycznymi, dla których poszukiwano potwierdzenia w źródłach pisanych i archeologicznych. Właśnie na gruncie archeologii problem ten został najmocniej uwypuklony, o czym świadczy bogaty zestaw publikacji polsko- i angielskojęzycznych. Problem grobów, w których układ szkieletu budził zastanowienie co do jego genezy, nie jest zresztą nowy, ponieważ pierwsze interpretacje łączące nietypowe pochówki z wampirami pojawiły się w polskiej literaturze archeologicznej już w latach 50. XX wieku, a tematyka tego rodzaju grobów stała się w centrum dyskusji na jednej z pierwszych konferencji lednickich (pt. *Czarownice*, [w:] *Funeralia Lednickie*, Spotkanie 2, 2000).

Chociaż atypowości pochówków były opisywane głównie na podstawie odkrytego szkieletu to do interpretacji tego zjawiska najwięcej praw rościli sobie archeolodzy, którzy swoje przemyślenia opierali na danych kontekstowych. A nienormatywność praktyk pogrzebowych tłumaczyli innością czy obcością widzianą na poziomie etniczno-kulturowym lub społecznym. Nowe spojrzenie na ten problem w ostatnim czasie zaproponowali antropolodzy, którzy „inność” zaczęli rozpatrywać na gruncie biologii (odmiennego wyglądu, chorób, ułomności fizycznych czy psychicznych powstałych na różnym podłożu). W ten nurt badawczy wpisuje się recenzowana rozprawa doktorska mgr Olgi Dec. Autorka za cel pracy postawiła sobie znalezienie odpowiedzi na pytania: Kim były osoby pochowane we wczesnośredniowiecznych atypowych grobach, jakie miały życie i co było przyczyną ich śmierci? Cel ten zamierzała osiągnąć odwołując się do koncepcji „bioarcheologii społecznej”, Sabriny C. Agarwal, przywołanej we wstępie oraz poprzez zastosowanie metody

osteobiograficznej, polegającej na rekonstrukcji historii życia na podstawie śladów widocznych na szkielecie.

Przedstawiona mi do recenzji praca składa się z pięciu rozdziałów i nienumerowanego wstępu, o łącznej liczbie 203 stron tekstu o poszerzonych marginesach oraz 23 stron literatury załącznikowej i spisu rycin i tabel. Właściwy tekst poprzedza wykaz skrótów generalnie odnoszących się do łacińskich lub angielskich terminów definiujących zmiany o podłożu patologicznym, które pojawiają się w treści rozprawy oraz jednostronicowego streszczenia w języku polskim oraz osobno w języku angielskim. Układ i struktura pracy oraz tytuły rozdziałów nawiązują do schematu opracowań stosowanych przede wszystkim w naukach przyrodniczych obszaru anglosaskiego; stąd główne rozdziały pracy noszą tytuły: Problematyka badawcza (1), Materiały i metody (2), Osteobiografie osób (3), Dyskusja (4) i Podsumowanie oraz perspektywy badawcze (5). Przyjęty model postępowania miał wpływ na prowadzoną narrację, a przede wszystkim schemat analizy, w której główny nacisk położono na opis istotnych cech antropologicznych oraz zmian o podłożu patologicznym, co zresztą stoi w zgodzie z tytułem rozprawy; warunkował również ostateczne wnioski, zawarte w podsumowaniu.

Pracę otwiera *Wstęp*, w którym Autorka omówiła problem oraz cele badawcze jakie sobie postawiła, przystępując do pisania pracy. Odnosząc się do pytania: „Kim byli i jak żyli ludzie w przyszłości?” stwierdziła słusznie, że jest to wspólny cel badań antropologii i archeologii i odpowiedź na te pytania może dać współdziałanie interdyscyplinarne nauk humanistycznych i ścisłych, czy też dyscyplin integrujących różne doświadczenia badawcze takie jak bioarcheologia. Według Doktorantki bioarcheologia, a zwłaszcza metoda osteobiograficzna, szczególnie nadają się do badania wczesnośredniowiecznych pochówków atypowych, interesującego fenomenu kulturowego ówczesnych praktyk pogrzebowych, który postawiła w centrum swoich analiz. Przyjmując jako główny przedmiot badań atypowe pochówki Autorka w dość ograniczony jednak sposób odniosła się do ich definicji, ogólnie nakreślając co przez to rozumie, odwołując się do bogatej literatury na ten temat (s. 10-11, por. również strona 17). Nie dokonała koniecznego według recenzenta rozróżnienia między grobem atypowym, jako miejscem złożenia ciała a nietypowym czy nienormalnym sposobem jego potraktowania i ułożenia w grobie – stanowiącym element praktyk pogrzebowych. To zapewne miało wpływ na zamienne używanie obu terminów grób i pochówek atypowy, które nie są synonimami, a ich znaczenie semantyczne nie pokrywa się.

Jako nadrzędne cele badawcze Doktorantka określiła uzyskanie odpowiedzi na dwa pytania: 1. *Kim były osoby pochowane w grobach atypowych?* i 2. *Jakie style życia (Lifeways) lub śmierci (Deathways) można im przypisać?* Za stylem życia Autorka widzi historię biologiczną życia, natomiast przyjęty termin „deathway” tłumaczy jako „życie po życiu”, odnosząc do dalszego losu grobu i szczątków ludzkich, na które osoba pochowana nie miała już wpływu. Według recenzenta niewłaściwie określono tym terminem proces, który w archeologii nazywany bywa procesem podepozycyjnym, a w którym na grób działają różne czynniki zmieniające jego wygląd i stan zachowania. Niedostatecznie również uwypukliła różne praktyki o charakterze rytualnym (np. *reopening graves*, tj. powtórne otwieranie grobu). Sam termin „deathway” raczej powinien się odnosić do opisu przyczyn lub sposobów śmierci. Zabrakło za to pytania: *W jaki sposób dokonano pogrzebu i jakie dodatkowe czynności podjęto, które wyraziły się w nietypowym ułożeniu ciała?* Zupełnie osobnym problemem jest kwestia dalszych losów grobu i umieszczonych w nim szczątków, które należałoby opisać osobnym terminem np. *Afterlife*. Znalezienie odpowiedzi na tak postawione dwa pytania miałyby pozwolić, według zapewnień Doktorantki, realizację dwóch założeń: 1. Określenie podobieństw i różnic między osobami pochowanymi w grobach atypowych, a w dalszej kolejności przeprowadzenie porównań między pochowanymi atypowo i normatywnie i 2. Określenie zróżnicowania chronologiczno-przestrzennego pochówków atypowych społeczności państwa Piastów (w X a XIII w.), a także ocenę tego zjawiska z perspektywy społecznej. Zasadniczo cele te Doktorantka zrealizowała, chociaż porównanie grobów atypowych ze standardowymi pozostało raczej w sferze postulatów badawczych. Podobnie określenie zróżnicowania chronologiczno-przestrzennego nie zostało dostatecznie opisane, ale w tym przypadku na przeszkodzie stanęły ograniczenia wynikające z braku rozwarstwienia chronologicznego wszystkich badanych materiałów sepulkralnych.

Zakres przestrzenny pracy wyznaczają cztery cmentarzyska szkieletowe związane z wielkopolskim władztwem Piastów, takie jak Giecz, stanowisko 4 i 10, Ostrów Lednicki i Dziekanowice, stanowisko 22, wszystkie mieszczące się w przedziale czasu od końca X do XIV stuleciem (Ostrów Lednicki). Dobór materiału nie budzi zastrzeżeń, zwłaszcza, że wybrane do analizy pochówki odkryto na dobrze przebadanych i udokumentowanych dużych cmentarzyskach, znanych z publikacji źródłowych. Sposób pozyskania materiału źródłowego oraz wykonane na nim analizy gwarantowały odpowiednią jakość i porównywalność wyników badań oraz wyciągniętych wniosków. Duża część badań została przeprowadzona przez Autorkę

opracowania osobiście co miało wpływ na merytoryczną ocenę opisów oraz prawidłowość formułowanych wniosków.

Rozdział 1 pracy poświęcony jest omówieniu *Problematyki badawczej i podstaw teoretycznych*. Rozpoczyna go przedstawienie dyskusji dotyczącej pochówków atypowych. Autorka przytacza wypowiedzi na ich temat pojawiające się w literaturze przedmiotu, wychodząc od najbardziej ogólnej definicji pochówków atypowych, których forma odbiega od uznanej za standardową (tu Aspöck 2008, *What actually is a 'deviant burials'?*...), co według Doktorantki w przypadku Słowiańszczyzny wczesnośredniowiecznej oznacza każde odstępstwo od jednostkowego grobu płaskiego z pochówkiem tzw. szkieletowym z czaszką skierowaną na zachód. Wydaje się to zbytnim uproszczeniem biorąc pod uwagę zróżnicowanie kulturowe samej Słowiańszczyzny oraz przyjęcie jako zasady orientowanie ciał głową na zachód dopiero w XII stuleciu. Podobnie jak za zbyt uproszczone należy uznać stwierdzenie, przytoczone przez Autorkę za Heleną Zoll-Adamikową o stopniowym i długotrwałym procesie odchodzenia od ciałopalenia, czemu generalnie przeczy brak birtualnych cmentarzysk (s. 18).

Słusznie zwraca Autorka uwagę na brak uniwersalnych kryteriów wyróżniania grobów atypowych i wynikające z tego trudności zdefiniowania tego zjawiska. Stwierdza również, że dowolność traktowania zachowań nienormatywnych prowadzi do uproszczeń lub błędnych interpretacji, czego dowodem jest chociażby traktowanie wszystkich dewiacji w tym zakresie jako praktyk antywampirycznych (por. P. Żydok 2004). Mimo przedstawienia różnych opinii na ten temat i przytoczenia licznych przykładów popartych wieloma przypisami, Autorka nie określa, co według niej jest grobem (pochówkiem) atypowym, nie wskazała również cech dystynktywnych, które posłużyły do ułożenia listy 41 grobów z czterech cmentarzysk wielkopolskich, poddanych analizie. Nietrafionym wydaje się również stwierdzenie, że duża liczba grobów atypowych na obszarach formowania się zrębów państwowości (nie tylko polskiej) jest efektem proporcjonalnie dużej liczby prowadzonych badań archeologicznych. Zamieszczona na stronie 22 mapa z pochówkami atypowymi datowanymi na okres X-XIII wiek wymagałaby uzupełnienia (m.in. o groby z Kałdusa). W tym samym rozdziale Autorka zaprezentowała w obszerny sposób założenia teoretyczne bioarcheologii oraz osteobiografii, wykazując dużą znajomość tematu oraz najnowszej literatury naukowej. Ważne jest, co podkreśla Doktorantka, nie ograniczanie się wyłącznie do badania śladów pozostawionych na kościach, ale traktowanie szkieletu jako nośnika informacji kulturowej, co znacznie poszerza pole badań. Interesującą ilustracją możliwości poznawczych archeologii i bioarcheologii jest

zestawienie w tabeli 1.1. możliwych interpretacji budowanych na podstawie tych samych informacji, ale analizowanych osobno przez obie dyscypliny.

Rozdział 2 zawiera omówienie materiału oraz jest przedstawieniem metod analitycznych. W pracy uwzględniono 41 pochówków, chociaż w streszczeniu pracy Autorka podała liczbę 48 (s. VII), uzasadniając, że wybrała tylko „te szkielety, które zostały złożone w grobach o cechach atypowych” (s. 35). Pomijając sformułowanie o złożeniu szkieletów (zamiast ciał zmarłych) pojawia się pytanie czy chodzi o grób atypowy w swoim wyglądzie, czy jednak o nietypowe ułożenie, bo są to jednak różne kwestie i w nietypowej konstrukcji może znajdować się typowo ułożony szkielet. Również dopiero w tym miejscu Autorka wyjaśnia co kryje się pod atypowością, zaliczając do niej: 1. odmienne ułożenie szczątków – na brzuchu, na boku i niedbałe – cokolwiek to miałoby oznaczać; 2. odmienna orientacja względem stron świata; 3. występowanie nietypowych konstrukcji (jakich?) oraz wyposażenia (jakiego?). Autorka zaznaczyła, że liczba grobów atypowych z analizowanych w pracy cmentarzysk jest znacząco większa niż przyjęty zbiór 41 szkieletów, ponieważ kryterium wyboru był również stan zachowania kości; wyłączono również z analizy groby dzieci najmłodszych kategorii *infans I* (0-6 lat). Warto w tym miejscu podkreślić, że materiał źródłowy w postaci kości, był przedmiotem badań w ramach dwóch ważnych grantów poświęconych właśnie pochówkom atypowym, których mgr Olga Dec była kierowniczką. To gwarantowało również, że opracowanie materiałów ma charakter autorski, co znacząco podnosi wartość niniejszej dysertacji. Po krótkiej prezentacji materiału źródłowego Autorka zamieściła opis czterech cmentarzysk, w kolejności Giecz 4, Giecz 10, Dziekanowice 22 i Ostrów Lednicki. W opisie zastosowała podobny schemat, krótko charakteryzując wielkość cmentarzyska, lokalizację względem osiedla/grodu, liczebność grobów i najważniejsze dane odnoszące się do cech populacyjnych; dla każdego cmentarzyska przytoczyła również ważniejszą literaturę. Szczególnie istotną częścią tego rozdziału jest omówienie metod zastosowanych przez Autorkę w analizie materiału kostnego, stanowiącego część modelu oseobiograficznego.

Za istotne Doktorantka uznała wyróżnienie cykli życiowych człowieka, połączonych w trzy kategorie: dzieciństwo, dorosłość oraz starość, jako kategorie wieku najmocniej manifestujące się kościach (ryc. 2.1). Każda z tych kategorii oznaczała również odmienny styl życia i diety oraz związane z tym role społeczne, co implikowało również aktywność, ryzyko chorób, wypadków i w konsekwencji rodzaj śmierci. Przyjęty sposób postępowania polegający na badaniu mechanizmów biologicznych odciskających swoje ślady na szkielecie oraz osobno

mechanizmów społecznych i kulturowych, które determinowały również powstawanie zmian na szkielecie było dobrym punktem wyjścia do interpretowania informacji pozyskanych na drodze badań antropologicznych, w tym płci i wieku w chwili śmierci. Te analizy uzupełnione zostały o opis zmian patologicznych (potencjalnych anomalii, zaburzeń i deformacji) obserwowanych makroskopowo, szczegółowo zestawionych na stronach 48-50. Przy ocenie urazów okołosmiertnych zastosowano również metodę traseologiczną, dzięki której można było określić rodzaj narzędzia użytego do zadania urazu. Do analiz antropologicznych włączona została również rekonstrukcja przyżyciowej wysokości ciała, cecha istotna przy interpretowaniu pochówków atypowych, czego w dalszej części pracy Doktorantka dowiodła. Część materiału kostnego została poddana specjalistycznym analizom laboratoryjnym nakierowanym na poznanie diety (analiza izotopów stabilnych węgla i azotu), ale niestety tylko w odniesieniu do pochówków z obu cmentarzysk w Gieczu, a także przeprowadzonych wyłącznie dla cmentarzyska z Dziekanowic analiz stosunku izotopów strontu $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ (wykorzystano opublikowane dane Bełka et al. 2022), co mocno zawężyło pole badań porównawczych.

Rozdział 3 pracy to właściwa analiza 41 pochówków przeprowadzona na 136 stronach tekstu. Kolejne groby oznaczone symbolem stanowiska i numerem grobu łamanym przez rok odkrycia zestawiono według jednolitego schematu opisu, na który złożyły się: Kontekst archeologiczny, Profil biologiczny, Analiza zmian o podłożu patologicznym, Wyniki analizy izotopów stabilnych (tylko w odniesieniu do grobów z Gieczu). Ostatnim elementem opisu jest każdorazowo pole poświęcone Interpretacji danych, w którym dokonano rekonstrukcji cykli życia (od urodzenia do śmierci) ze wskazaniem możliwych aktywności, diety, pochodzenia (w przypadku grobów z Dziekanowic) oraz potencjalnych okoliczności śmierci. Taki sposób postępowania gwarantował porównywalność poszczególnych opisów oraz czynił przedstawione interpretacje miarodajnymi. Treść rozdziału zilustrowano wybranymi przypadkami zmian patologicznych oraz urazów okołosmiertnych. Jako mankament recenzent uznaje brak rycin z planografią cmentarzysk i wskazania lokalizacji opisywanych grobów, co znacząco utrudniło śledzenie i kontrolę wypowiedzi Autorki, podobnie jak trudny do wytłumaczenia jest brak rysunków samych grobów, których wygląd stanowił część opisu zawartego w haśle Kontekst archeologiczny. A to właśnie on oraz układ szkieletu w grobie były podstawowym kryterium uznania pochówku za atypowy. Pozostaje zatem recenzentowi wiara w bezbłądność opisu i interpretacji kontekstu. Za najbardziej wartościowe w tej części pracy należy uznać analizy zmian o podłożu patologicznym, przeprowadzone rzeczowo i dobrze

udokumentowane, które były podstawą do zrekonstruowania tzw. *Lifeway* badanego osobnika, jak również „dalszego życia” szkieletu. Pewne wątpliwości można mieć co do interpretacji celowości działań w odniesieniu do niektórych pochówków, którym przypisywano znaczenie rytualne, a co można tłumaczyć procesem nieświadomego niszczenia grobów w trakcie późniejszego użytkowania cmentarza, nie tylko na cele sepulkralne – nie każdy zaburzony układ kości w grobie, łącznie z brakiem czaszki należy łączyć z bliżej nieokreślonymi praktykami (także antywampirycznymi) dokonywanymi w późniejszym czasie na szkielecie. Niektóre z wniosków interpretacyjnych Doktorantki również można uznać za zbyt daleko idące, jak chociażby konkluzja wobec osobnika z grobu Gz4-28/08 łącząca haczyk na ryby znaleziony w grobie (bez podania lokalizacji) jako wskazujący na aktywność zmarłego dziecka w wieku 6-10 lat związaną z wędkarstwem (a nie rybołówstwem). Stanowi to nadinterpretację, bo biorąc pod uwagę młody wiek oraz zwarty układ szkieletu żelazny haczyk mógł być użyty do spięcia tkaniny (całunu), w którą zawinięto ciało dziecka. W roli swoistych agrafek mocujące tkaniny występowały igły żelazne lub brązowe, szydła, a nawet gwoździe (por. Bojarski 2020, s. 378). Za mało przekonujące w odczuciu recenzenta jest wysunięte jako cecha atypowa kryterium bogatego wyposażenia – bez podania co się pod tym kryje (np. GZ10-12/15 [s. 88] czy Gz10-17/18 [s. 103]). Dokładnego podania wymagałoby również przy opisie ułożenia niektórych szkieletów na którym boku ułożono zmarłego (np. Gz10-4/16, Gz10-13/23, OL-698]. Tak samo niejasno brzmi zapis odnoszący się do kilku grobów z Ostrowa Lednickiego: „w zbiorze brakowało czaszki...”, z czego nie wynika, czy brakowało, bo zagubiono, czy nie było w trakcie odkrywania grobu, nie wynika to również z opisywanego kontekstu archeologicznego.

Kluczową częścią pracy jest rozdział 4 *Dyskusja*. To w nim Doktorantka szukała odpowiedzi na pytanie: *Kim były osoby pochowane w grobach atypowych?* Jako pierwszy aspekt w dyskusji nad opracowanym materiałem został postawiony profil biologiczny zmarłych. Wśród konkluzji, jak najbardziej właściwych i znajdujących potwierdzenie w badaniach nad zjawiskiem grobów nietypowych, jest ta, że najczęściej w sposób nienormatywny traktowano ciała zmarłych mężczyzn, których aktywność życiowa prowokowała zachowania agresywne i ryzykowane, a tym samym to ich pochówek mógł skutkować nienormatywnymi praktykami pogrzebowymi. Druga istotna uwaga dotyczy ponadprzeciętnego wzrostu przyżyciowego zmarłych zarówno mężczyzn jak i kobiet pochowanych atypowo na tle populacji ogólnej z terenu Wielkopolski (ryc. 4.3.). Niewiele natomiast wniosły do interpretacji pochówków atypowych analizy diety czy też dokonane na kilku przykładach analizy izotopów strontu, które nie znalazły odpowiednio wysokiej korelacji,

mieszcząc się w zakresie średniej typowej dla poszczególnych populacji badanych nekropoli; tym samym świadcząc o jakości i poziomie życia zbliżonej do średniej populacyjnej (ryc. 4.4). Doktorantka nie stwierdziła również większego natężenia liczby śladów negatywnych czynników rozwojowych czy urazów w grupie pochówków atypowych, odbiegających od standardu (s. 196-198). W odniesieniu do formy grobu Doktorantka uznała za zasadne podkreślić jako znaczące – przy interpretacji pochówków nienormatywnych – ułożenie na osi północ-południe, co częściej dotyczyło grobów mężczyzn. Zasugerowała również, że taki sposób orientacji może być łączony z nielokalnym pochodzeniem. Dodatkowym potwierdzeniem, ale wymagającym większej próby badawczej, byłyby dwa pochówki z Dziekanowic, w których na „obce” pochodzenie wskazywałaby odbiegające od lokalnej normy zawartości izotopów strontu.

Jako drugi z celów rozprawy Autorka wskazała przeprowadzenie analizy porównawczej sposobów życia (*Lifeways*) i śmierci (*Deathways*) zmarłych z czterech cmentarzysk. W tym miejscu pominię uwagi dotyczące tego drugiego sformułowania (o czym już było), które w zbyt uproszczony sposób łączą w jednym tak różne kwestie jak okoliczności zgonu i procesy podepozycyjne, które miały wpływ na ostateczny wygląd grobu. W zbiorczej tabeli mgr Olga Dec zestawiała kategorie łączące się z cyklem życia – odnoszone do narodzin, zaburzeń rozwojowych, stresów, migracji, aktywności i wynikających z tego przeciążeń oraz urazów oraz diety, a także kategorie związanych z dalszymi procesami, począwszy od rodzaju i okoliczności śmierci przez sposób pochówku. Można mieć tu jedno zastrzeżenie, że tak jak narodziny otwierają cykl życia, tak śmierć go kończy, więc łączy się w nierozzerwalny sposób z dietą, urazami i aktywnością, więc powinna być włączona do kategorii *Lifeways*. Analiza zebranych przypadków wskazuje, że na wszystkich czterech analizowanych cmentarzyskach występują podobieństwa dotyczące stresu fizjologicznego, nadwyrężenia układu ruchu, zmian przeciążeniowych; ponadto większość z osób pochowanych w atypowy sposób zmarła śmiercią naturalną i została pochowana z dbałością o ułożenie ciała. Są to istotne spostrzeżenia, które można traktować jako podstawę do badania ról społecznych oraz determinantów obrządku pogrzebowego.

Kolejnymi elementami analiz porównawczych, które posłużyły Doktorantce do sformułowania ważnych wniosków odnośnie pochówków atypowych było określenie relacji społecznych na przykładzie porównania grobów atypowych z cmentarzysk związanych z grodem i osadą. Jak zauważyła Autorka rozprawy nie stwierdzono w tym zakresie wyraźnych odmienności, chociaż w przypadku Giecza można wyróżnić dwa modele funkcjonowania:

jeden związany z cmentarzyskiem powiązany z osiedlem podgrodowym, gdzie zwiększony stres pourazowy i przeciążeniowy wiązać można z odmiennym sposobem życia; a w przypadku cmentarzyska związanego z grodem stwierdzono więcej urazów okołosmiertnych, które wskazywałyby na zwiększone ryzyko na zdarzenia losowe i agresję międzypopulacyjną (s. 203). Najmniej danych uzyskano z analizy diachronicznej badanych pochówków, ale jak już to zostało zaznaczone, nie jest wynikiem niewłaściwego przeprowadzenia badań porównawczych, ale ograniczeniami wynikającymi z braku możliwości rozwarstwienia chronologicznego grobów na etapie badań i analiz archeologicznych. Doktorantka wyciągnęła jeden słuszny wniosek, że natężenie występowania grobów atypowych przypadło na wiek XI, może zbyt ostrożnie łącząc to zjawisko z zachodzącymi przemianami społeczno-kulturowymi oraz niepokojami społecznymi przypadającymi na to stulecie (tu można byłoby wskazać konkretnie kryzys pierwszej monarchii Piastów, tzw. reakcją pogańską, najazd czeski, ale też efekty konwersji). Doktorantka zwróciła również uwagę na konieczność dalszych badań nad chronologią przemian obrzędowych.

Zwieńczeniem tych dywagacji jest podrozdział 4.3. pt. *Rekonceptualizacja wczesnośredniowiecznych grobów atypowych w świetle prowadzonych badań*. Jak można sądzić jest on kontynuacją przemyśleń Autorki zawartych w publikacji pod zbliżonym tytułem w czasopiśmie *Folia Praehistorica Posnaniensis*, nr 25 z roku 2020. Ze wszystkimi zawartymi tu refleksjami należy się w pełni zgodzić, na czele tą akcentującą konieczność przewartościowania uznawanych za nietypowe cech grobów oraz szukania właściwych ich przyczyn, zarówno w przyjmowanych rolach społecznych, a także w emocjach takich jak lęk, strach, ból i cierpienie. Wszystkie te refleksje Doktorantka zebrała w siedmiu punktach, będących efektem przeprowadzonych analiz i przemyśleń Autorki rozprawy.

Całość pracy zamyka krótkie podsumowanie odnoszące się do konkluzji zawartych w dwóch nadrzędnych celach pracy. Kończąc, Doktorantka zwróciła uwagę na potrzebę wyjścia poza ramy humanistycznych interpretacji archeologii i spojrzenie na problem grobów atypowych z innej perspektywy.

Oceniając przedmiotową rozprawę mgr Olgi Dec nie można pominąć strony formalnej i językowej tekstu. Układ i struktura pracy jest prawidłowa, nie można również mieć większych zastrzeżeń do strony merytorycznej, co świadczy o dojrzałości naukowej badaczki. Przygotowany i załączony materiał ilustracyjny jest odpowiedniej jakości (pomijam tu kwestie braku rycin z planografią grobów, jak też samych grobów, zdaniem recenzenta koniecznych w opracowaniu przygotowanym w ramach dyscypliny archeologia). Wartością samą w sobie jest

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

bogate zestawienie literatury załącznikowej dowodzące wysokiej znajomości zagadnień poruszanych w pracy, zwłaszcza dotyczących publikacji z zakresu antropologii (nie będąc zaledwie małym pominięciem drobne braki w publikacjach z zakresu archeologii, w tym monografii praktyk pogrzebowych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej, w której tematyka pochówków atypowych została bardzo obszernie przedstawiona; por. Bojarski 2020, s. 273-295). W przypadku bibliografii można mieć uwagi jedynie do kolejności cytowania nazwisk autorów publikacji według alfabetu angielskiego, z przesunięciem nazwisk ze znakami diakrytycznymi w dół listy bibliograficznej. Od strony językowej praca jest poprawna, sposób narracji jest jasny, wypowiedzi logiczne. Odnotowano nieliczne błędy i pomyłki literowe, a także kilka lapsusów typu: „szkielet z głową”, „nogi szkieletu”, czy też skróty myślowe i kolokwializmy typu: „niechlujny” w odniesieniu do ułożenia szkieletu, „zgrubny” zamiast ogólny, czy urwaną w połowie zdania wypowiedź (s. 42). Nie ma to jednak zasadniczego wpływu na ostateczną ocenę pracy, która wypada jednoznacznie pozytywnie, a zawarte w recenzji krytyczne uwagi mają na celu wskazanie niektórych słabszych stron tekstu, w celu ich korekty przy przygotowaniu tekstu do publikacji.

Podsumowując powyższe uwagi stwierdzam, że przedłożona mi do recenzji praca mgr Olgi Dec pt. *Osteobiografia pochówków atypowych z wczesnośredniowiecznych cmentarzysk w Wielkopolsce* (Poznań 2025) spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Toruń, dn. 30. listopada 2025 r.

Jacek Bojarski

DZIEKAN
Wydziału Archeologii
prof. dr hab. Andrzej Michałowski

VIDI DECANUS